

Napětí života

Když byl svět ještě o polovinu tisíciletí mladší, měly všechny události v lidském životě mnohem ostřejší vnější kontury než dnes. Rozpory mezi radostí a bolestí, mezi štěstím a neštěstím se zdály větší, než jak se jeví nám; všechno, co člověk prožíval, mělo ještě stejnou intenzitu bezprostřednosti a výjimečnosti, jakou dodnes působí bolest či radost v duši dětí. Každá událost, každý čin se projevoval charakteristickým a výrazným způsobem, byl zaměřen na vznešenost přísného, pevně daného životního stylu. Velké životní mezníky – narození, sňatek a smrt – obrazy díky svátosti lesk božského mystéria. Avšak tisíce pozhledání, ceremonií, formulí a zaběhnutých zvyklostí doprovázely i mnohem méně významná dění jako třeba cestu, práci nebo návštěvu.

Bídu a neuduhy nebylo možno zmírňovat tak jako dnes, doléhaly proto s větším dopadem a trýznivěji. Nemoc se od zdraví odlišovala ostřeji; pronikavý chlad a zimní tma budící úzkost představovaly podstatnější zlo. Lidé prožívali s větší vroucností a žádostivostí čest a bohatství; odlišovaly se totiž mnohem výrazněji než dnes od strastiplné chudoby a zavržení. Nádherný

šat lemovaný kožešinou, jasná záře ohně v krbu, pohár vína, rozpustilé žertování a měkké lože ještě představovaly vrcholný požitek; k tomuto pojetí životních radostí se snad nejdéle hlásila popisy takového životního stylu anglická literatura, a ta jej také zobrazila v nejživějších barvách. Všechny projevy života byly záležitostmi velkolepě i hrůzně veřejnou. Malomocní procházeli v průvodech a klapali řehtačkami, žebráci bĕdovali v kostelích a vystavovali veřejně na odiv svá znetvořená těla. Každý společenský stav, každý náboženský řád, každé řemeslo a povolání se rozpoznalo podle oděvu. Velcí pánové nikdy nevycházeli beze zbraně a bez nádherného a nákladného šlechtického šatu; budili úctu a závist. Veřejné právní úkony, smlouvání o cenu zboží, svatby a pohřby – to vše na sebe upozorňovalo hlasitými výkřiky, nářky, průvody a hudbou. Zamilovaný muž nosil znaky své dámy, člen bratrstva jeho emblém, družina barvy i erb svého pána.

I vnější obraz města a venkova se vyznačoval obdobným kontrastem a obdobnou pestrostí. Město se nerozlévalo jako naše města do architektonicky neadbale vybudovaných předměstských čtvrtí s holými továrnami a monotónně působícími venkovskými domky, nýbrž leželo tu uzavřené mezi zdmi, s nesčíslnými špičatými věžičkami jako dobře prokomponovaný sevřený obraz. Ať čněly kamenné domy šlechticů nebo kupců jakkoli vysoko, obraz města stejně ovládala masa strmě se tyčících kostelů.

A podobně jako byl tenkrát protiklad mezi létem a zimou silnější, než je tomu v našem životě, tak tomu bylo i s rozdílem mezi světlem a temnotou, tichem a hlukem. Moderní město vlastně už ani nezná sku-

tečnou tmou a opravdové ticho, neví, jak působí ojedinělé světélko nebo osamělý vzdálený výkřik.

Stále přítomné kontrasty a pestrost vtíravých forem dodávaly každodennímu životu půvab, vášnivou sugestivní sílu, která se projevuje v oně kolísající náladě, hrubě rozpustilé, drsně kruté a niterně dojaté; mezi tím se život ve středověkém městě pohybuje

Nad hlukem rušného života stále dominoval jediný zvuk, který – ať byl jakkoli rozmanitý – přece jen nikdy nebyl matoucí a všemu dočasně dodával vyšší řád: zvuk zvonů. V každodenním životě působily zvony jako varující dobří duchové, kteří důvěrně známým hlasem ohlašují tu žal, tu radost, tu klid, tu nepokoj, tu svolávají do houfu, tu varují a nabádají. Byly známé podle jmen, která zlidověla; tlustá Jacquolina, zvon Roland; lidé věděli, co který způsob vyzvánění znamená.¹ Vzdor tomuto přespříliš častému vyzvánění lidský cit vůči zvuku zvonů nikdy neotupěl. Jak vypráví Chastellain,² po dobu známého sporu mezi dvěma občany města Valenciennes, který v roce 1455 neobyčejně vzrušil město i celý burgundský dvůr, vyzváněl velký zvon, „laquelle fait hideux à oyr“ („jehož zvuk je hrozné poslouchat“), dokud střet trval. Ve věži antverpského kostela Panny Marie dosud visí starý poplašný zvon z roku 1316, pojmenovaný podle nápisu, který nese, *Orida*, tj. *horrida*, strašlivý.³ Šturmování se označovalo jako „sonner l'effroy“, „faire l'effroy“ („děsivé vyzvánění“, „probouzení hrůzy“); tento výraz znamenal původně *exfredus* (narušení klidu), pak varovný signál a nakonec děs.⁴ Jak mohutně a opojně to asi znělo, když všechny pařížské kostely a kláštery vyzváněly od rána do večera, ba ještě i po

celou noc, protože byl zvolen papež, který měl ukončit papežské schizma, nebo protože byl uzavřen mír mezi Burgundskými a Armagnaky.⁵

Hluboký účinek měla nepochybně i procesí. Jestliže nadešla zlá doba, a ta nadcházela často, konala se procesí denodenně, třeba po celé týdny. Když nakonec osudný spor mezi rodem orleánským a burgundským vedl k otevřené občanské válce a král Karel VI. se v roce 1412 chopil francouzské korouhve, aby společně s Janem Neohroženým porazil rod Armagnaků, kteří se spojenectvím s Anglií stali zrádci země, konala se v Paříži – jakmile se král objevil na nepřátelském území – procesí denně. Trvala od konce května až do července, vždy je pořádaly jiné skupiny, řády a cechy, vždy putovala po jiných trasách, s jinými relikviemi: „les plus piteuses processions qui oncques eussent été veues de aage de homme“ („ta nejzbožnější procesí, jaká kdy mohl člověk do té doby spatřit“). Všichni kráčeli bosí a lačni, členové parlamentu stejně jako chudí měšťané; každý, kdo mohl, nesl svíci nebo pochodeň a vždy tam bylo i mnoho malých dětí. I z vesnic z okolí Paříže přicházeli chudí venkované bosí. Zúčastnili se procesí nebo přihlíželi „en grant pleur, en grans lermes, en grant devocion“ („za velkého nářku, velkého prolévání slz a projevů velké zbožnosti“). A skoro po celou tu dobu silně přšelo.⁶

Přijížděli také panovníci se svými družinami, což se připravovalo se vši působivou uměleckou zručností, která tehdy byla k dispozici. A nepřetržitě se konaly poprav. Důležitou součástí duchovní krmě lidu tvořil právě půvab hrůzy a dojmavá surovost, kterou popravě vyzařovalo. Byla to velkolepá představení s mo-

rálním ponaučením. Za hrozné loupeže si justice vymyslela strašlivé tresty. V Bruselu byl mladý žhář a vrah připoután na řetěz, který se mohl točit do kolečka kolem kůlu stojícího uprostřed kruhu hořících otepí. On sám se přihlízejícím divákům představil tklivými slovy jako odstrašující příklad, „et tellement fit attendre les coeurs que tout le monde fondoit en larmes de compassion... Et fut sa fin recommandée la plus belle que l'on avoit oncques vue“ („a tolik dojímal jejich srdce a takový budil soucit, že všichni kolem propukali v soucitný pláč... A na jeho skon vzpomínali jako na tu nekrásnější popravu, jakou kdy viděli“).⁷ Armagnak Messire Mansart du Bois, který byl v roce 1411 v době burgundské hrůzovlády v Paříži štat, nejenže rád katovi udělil odpuštění, o které ho podle zvyku poprosil, ale dokonce jej požádal, aby ho políbil. „Foison de peuple y avoit, qui quasi tous ploroient à chaudes larmes.“ („Byl tam velký zástup lidí a téměř všichni hořce plakali.“) Mezi oběťmi byli často vysoce postavení pánové; lid pak prožíval zadostiučinění z přísné spravedlnosti, a vážné napomenutí, že pozemská velikost je pomíjivá, si uvědomoval naléhavěji než při pohledu na nějaký zobrazený mravoučný příklad nebo na tanec mrtvých. Vrchnost pečovala o to, aby podívaná nepostrádala potřebný účinek. Páni nastupovali smutnou cestu se znaky svého vysokého postavení. Jean de Montaigu, králův grand maître d'hôtel (královský majordomus), padl za oběť nenávisti Jana Neohroženého. Jel k popravišti vsedě, vysoko na povoze, se dvěma trubači vepředu; na sobě měl skvostný šat, kápi, kabátec a kalhoty, byl zpola bílý, zpola červený, a na nohou zlaté ostruhy; s těmi zlatými ostruhami

visela pak na šibenici mrtvola zbavená hlavy. Bohatého kanovníka Nicolase d'Orgemonta, který se stal v roce 1416 obětí pomsty Armagnaků, vezli přes Paříž na odpadkové káře ve velkém fialovém plášti s fialovou kapucí, aby se zúčastnil stětí dvou druhů, dříve než on sám byl odsouzen k doživotnímu žaláři, „au pain de douleur et à l'eau d'angoisse“ („k chlebu bolesti a vodě úzkosti“)^{8a}. Hlava magistra Oudarta de Bussy, který odmítl místo v parlamentu, byla na zvláštní rozkaz Ludvíka XI. znovu vykopána a vystavena na tržišti v Hesdinu s komentujícími verši, opatřená šarlatově červenou, kožešinou podšívanou čepicí „selon la mode des conseillers de parlement“ („jak bylo v módě u soudců v parlamentu“). Tento případ popisuje s krutým vtípkováním samotný král.⁹

☐ Kázání potulných kazatelů, kteří čas od času burcovali lid, byla méně častá než procesí a popravy. ☐ Novodobí čtenáři novin si už sotva mohou představit obrovský účinek mluveného slova na nepředpojatou, otevřenou a nevědomou mysl. ☐ Lidový kazatel bratr Richard, který se později stal zpovědníkem Jany z Arku, kázal v roce 1429 v Paříži deset dní za sebou. ☐ Začínal časně ráno v pět hodin a končil mezi desátou a jedenáctou. Většinou mluvil na hřbitově Neviňátek, jehož ochozy zdobí známý tanec mrtvých, zády otočen k otevřeným márniciím, kde před zraky diváků ležely kolem dokola nad ambity navrstvené lebky. ☐ Když po desátém kázání sdělil, že bylo poslední, protože pro další nedostal povolení, „les gens grans et petiz plouroient si piteusement et si fondement comme s'ilz veissent porter en terre leurs meilleurs amis et lui aussi“ („lidé, malí i velcí, naříkali tak žalostně a tak

upřímně, jako kdyby přihlíželi pohřbu toho nejlepšího přítele, i pohřbu vlastnímu“). A když nakonec Paříž opustil, domnívali se lidé, že bude v neděli kázat ještě v opatství Saint Denis; ve velkých davech, snad jich bylo na šest tisíc, vyrazili už v sobotu večer z města, aby si zajistili na kázání dobré místo, a přenocovali pod širým nebem, tak vypráví Měšťan pařížský.¹⁰

Ani františkán Antoine Fradin nesměl v Paříži kázat, protože energicky napadal špatnou vládu. Ale právě proto ho měli lidé v oblíbě. Ve dne v noci ho ve františkánském klášteře hlídali; na stráži tam stály ženy s připravenou municí z popela a kamení. Proklámace, která tuto stráž zakazovala, vyvolala smích; král o tom nic nevěděl! Když byl Fradin nakonec vypovězen a přece jen musel město opustit, lidé ho doprovázeli, „crians et soupirans moult fort son departement“ („velmi vzdychali a hlasitě hořekovali nad jeho odchodem“).¹¹

Kdykoli přicházel kázat svatý dominikán Vincenc Ferrerský, táhl mu ze všech měst v ústrety lid, městská správa i klérus, až po biskupy a preláty, a s chvalozpěvy ho slavnostně uváděli do města. Cestoval s velkým houfem přívrženců, kteří táhli každého večera po západu slunce v procesí, bičovali se a zpívali. Z každého města se k nim přidávaly nové houfy. On sám se pečlivě staral o zaopatření a ubytování pro všechny své průvodce a ustanovil ubytovatele z bezúhonných mužů. Cestovala s ním řada kněží náležejících různým řádům, aby mu pomáhali u zpovědí a při bohoslužbách. Doprovázelo ho i několik notářů, aby ihned za protokolovali všechna soudní narovnání, jichž svatý kazatel všude dosahoval. Magistrát španělského města

věvec rudých růží; kostel je plný květin a voní „comme s'il fust lavé d'eau rose“ („jako by ho vytřeli růžovou vodou“).⁵⁸ Když byly konečně anulovány procesy s čarodějnicemi, které sužovaly Arras v roce 1461 jako pekelná metla, oslavovali obyvatelé vítězství práva závodem v předvádění „folies moralisées“ („rozpuštěných moralií“); první cenou byla stříbrná lilie, čtvrtou cenou pár kapounů – a umučené oběti už byly dávno mrtvé.⁵⁹

Život byl tak křiklavý a barvitý, že snesl jedním dechem pach krve i vůni růží. Lid se jako obr s dětskou hlavou potácí sem a tam mezi pekelným strachem a dětinským žertováním, mezi ukrutnou tvrdostí a vzlykajícím dojetím. Žije v extrémech, mezi naprostým zatracováním všech světských radostí a šíleným lpěním na bohatství a požitku, mezi pochmurnou nenávistí a rozveselenou dobromyslností!

Ze slunné stránky onoho života se nám toho dochovalo jen málo. Vypadá to, jako by se přívětivá mírnost a veselost duše patnáctého století uchýlila do malířství té doby, jako kdyby vykryštovala v průzračné čistotě její ušlechtilé hudby. Smích oněch pokolení odumřel, jejich svěží radost ze života a bezstarostné potěšení žije už jen v lidové písni a drsné žertovné povídce – švanku. To však stačí k tomu, aby se k našemu stesku po zašlé kráse jiných časů připojila i touha po slunném století van Eyckově. Kdo se ale skutečně zahloubá do oné doby, jen stěží zachytí její veselou stránku. Neboť všude mimo oblast umění panuje temnota. V hrozivém varovném kázání, v unaveném vzdychání vyšší literatury, v monotónních zprávách kronik a listin, všude křičí pestré hřichy a nařiká bída.

Po období reformace se smrtelné hříchy pýchy, hněvu a chtivosti peněz už nikdy nezaskvěly v takové purpurové plnokrevnosti a nestydaté opovázlivosti, s jakou existovaly mezi lidstvem patnáctého století. Bezmezná pýcha Burgundánů! Cožpak celá historie tohoto rodu není eposem heroické pýchy – počínaje rytířskou bravurou, již dosahuje nebetyčné štěstí Filipovo, přes trpkou žárlivost Jana Neohroženého a temnou pomstychtivost po jeho smrti, přes dlouhé léto Filipa Dobrého, onoho druhého Magnifika, až po bláznivou tvrdošijnost, jejíž vinou hyne ctižádostivý Karel Smělý? Jejich země byly z celého Západu nejživotnější: Burgundsko, těžké a silné stejně jako jeho víno, „la colérique Picardie“ („cholerická Pikardie“), hýřivé, bohaté Flandry. Jsou to tytéž země, v nichž rozkvétá nádhera malířství, sochařství a hudby, v nichž také panuje nejsilnější právo pomsty a mezi šlechtou a měšťany se šíří barbarské násilí.⁶⁰

Žádné zlo není pro tuto dobu tak symptomatické jako chtivost peněz. Pýchu a chamtivost lze postavit proti sobě jako hřích staré a nové doby. Pýcha je hříchem feudálního a hierarchicky uspořádaného období, v němž vlastnictví a bohatství ještě prodělávají jen malé změny. Pocit moci tu ještě není v prvé řadě spojen s bohatstvím; je osobní, a aby byla moc uznávána, musí se prezentovat velmi nákladně: početnými družinami vazalů, cennými ozdobami a impozantním vystupováním mocných. Pocit, že jsou něčím více než jiní, je neustále posilován feudálními a hierarchickými představami, které se manifestují v životních zvyklostech: v skládání poct na kolenou a v služebnosti, v slavnostním uctívání a v majestátní nádheře.

Ty všechny dohromady vyvolávají pocit povýšenosti nad jinými lidmi jako cosi velmi podstatného a oprávněného.

Pýcha je hříchem symbolickým a teologickým; její kořeny tkví v základech celého životního a světového názoru. Superbia byla kořenem všeho zla: Luciferova pýcha byla počátkem a příčinou vši zkázy. Tak to viděl svatý Augustin a tak tomu bylo i v představách pozdějších pokolení: pýcha je pramenem všech hříchů, které z ní vyrůstají jako její kořeny a kmen.⁶¹

Avšak vedle slova Písma, které podporovalo toto pojetí: „A superbia initium sumpsit omnis perditio“ („V pýše je zkáza a veliká zhouba“),⁶² stálo jiné: „Radix omnium malorum est cupiditas“ („Kořenem všeho zla jest chtivost peněz“).⁶³ Odtud šlo odvodit i pojmání chtivosti peněz a chamtivosti jako kořenu všeho zla. Neboť pod slovem cupiditas, které jako takové nemá mezi smrtelnými hříchy místo, se tu chápe *avaritia*, jak se také vypráví v jiné interpretaci textu.⁶⁴ A zdá se, jako by asi od třináctého století pýchu z místa prvního a nejosudovějšího hříchu vytlačovalo přesvědčení, že to, co kazí svět, je bezbřehá chamtivost. Stará teologická přednost, kterou požívala superbia, je přehlušována stále hlasitějším chórem, který připisuje všechnu bídu doby stále rostoucí chamtivosti. Cožpak neproklínal Dante: la cieca cupidigia (slepou chamtivost)!

Chamtivosti už chybí symbolický a teologický charakter pýchy; je přirozeným a materiálním hříchem, čistě pozemským pudem. Je hříchem doby, v níž peněžní obchod změnil a uvolnil rozpínavost moci. Hodnocení lidské ceny se stává početním příkladem. Teď se otevírá mnohem širší možnost uspokojování

bezuzdných žádostí a hromadění pokladů, které ještě nemají tu strašidelnou neuchopitelnost, kterou kapitálu propůjčuje moderní kreditní systém; představitelství ovládá ještě samo žluté zlato. Používání bohatství nemá ještě ten automatický a mechanický ráz pokračujícího pořizování peněz: uspokojení ještě spočívá v prudkých protikladech žádostivosti a utrácení. V mrhání penězi se snoubí chamtivost se starou pýchou. Ta byla ještě silná a živá: myšlenka feudální hierarchie ještě neztratila nic ze svého rozkvětu; radost z nádhery a skvostů, výzdoby a pompy byla ještě purpurově rudá.

Právě spojení s primitivní pýchou dává chtivosti peněz nebo chamtivosti pozdního středověku onen rys bezprostřednosti, vášnivosti, dráždivosti, který jako by pozdější doby ztratily. Protestantismus a renesance propůjčily chamtivosti etický obsah, legalizovaly ji jako užitečnou podporu blahobytu. S čím menším přesvědčením se chválilo popírání všech světských statků, tím více ochabovalo jejich stigma. V pozdním středověku naproti tomu mohl duch pochopit pouze nevyřešený protiklad hříšné chamtivosti na straně jedné a štědrosti nebo dobrovolné chudoby na straně druhé.

Z veškeré tehdejší literatury i z kronik oné doby, od přísloví až po zbožné traktáty, k nám zaznívá hořká nenávisť vůči bohatým, nářek na chamtivost velkých. Někdy je to jako temná předtucha třídního boje, vyjádřená prostředky mravního rozhořčení. V této oblasti nám dávají pocítit atmosféru dobového života listiny stejně jako epické prameny, neboť nejnestydatější chamtivost vyznačuje ze všech soudních spisů.